

Volba povolání očima dospívajících a jejich rodičů : metodologie a vybrané výstupy výzkumu

Petr Hlad'o

Klíčová slova: volba povolání, volba školy, rozhodovací proces, rodina, žák, dospívání.

Anotace:

Příspěvek seznamuje s výzkumem zaměřeným na volbu povolání dospívajících. V první části je popsána metodologie výzkumu založená na kvalitativním přístupu s použitím designu mnohapřípadové studie. Druhá část přináší první výstupy analýzy dat otevřeným kódováním u případů Martina a Denisy. V závěru jsou nastíněny možné cesty dalšího výzkumného postupu.

Career Choice from the Point of View of Adolescents and Their Parents: The Methodology and Selected Research Results

Key words: career choice, choice of school, decision-making process, family, pupil, adolescence.

Abstract:

This paper introduces the research focused on the career choice of adolescents. The methodology of this research based on the qualitative approach with the application of a multiple-case study design is described in the first part. The second part brings preliminary findings of the data analysis using the open coding in cases of Martin and Denise. The possible ways of the further research are suggested at the end.

1. Úvod

Volba povolání, kterou uskutečňují žáci na konci základního vzdělávání, se řadí mezi nejdůležitější úkoly období dospívání. V odborné literatuře se můžeme setkat s pojmy *prvotní volba povolání* (Strádal a Nouzová, 1995), *první směrová volba* (Koščo, 1971), *volba další vzdělávací cesty* (Berný, Ciprova a Mertin, 2002) aj. Společně s Průchou, Walterovou a

Marešem (2003, s. 274) se budeme přidržovat termínu **volba povolání**, kterou v tomto věkovém období chápeme především jako *proces zahrnující rozhodování o volbě studia nebo přípravy na povolání*. Volba povolání tedy není jednorázovým životním rozhodnutím (např. v podobě podání přihlášky na střední školu), ale vystupuje vždy jako výsledek dlouhodobého procesu sebeurčení člověka ve světě profesí, neoddělitelného od rozvoje osobnosti jako celku (Pavelková, 1990, s. 42).

Odborníci se shodují, že mnozí dospívající ještě nejsou pro zodpovědnou volbu povolání dostatečně zralí (srov. Klímová, 1987; Hořánková, 1995 aj.) a požadavky na rozhodování jsou ve své podstatě schopni zvládnout spíše adolescenti. Vedle složitých osobnostních změn, ke kterým dochází v období dospívání, volbu povolání ztěžuje nízká připravenost žáků pro toto důležité životní rozhodnutí. Za nepříznivé lze považovat např. malou informovanost dospívajících o světě práce a jednotlivých povoláních, neznalost vzdělávacího systému, nedostatečný stupeň sebepoznání, nejasné představy o vlastní budoucnosti, krátkodobou perspektivní orientaci aj.

Náročnost volby povolání a výše zmiňované nedostatky jsou pravděpodobně příčinami, proč žáci před volbou povolání vyhledávají rady a pomoc ve svém okolí (Taxová, 1987), přičemž institucemi, na které se dlouhodobě nejvíce obracejí, jsou **rodina** a **škola**.

2. Metodologie výzkumu

Vlivy rodiny na profesní orientaci dospívajících a role školy byly analyzovány v některých teoretických statích (viz Hlad'o, 2007a; Hlad'o, 2007b). Předkládaný příspěvek je věnován prvotním výstupům disertačního výzkumu (Hlad'o, 2008), jehož záměrem je *hlouběji proniknout do procesu volby povolání*, kterým musejí projít žáci na konci základní školy.

Základní výzkumná otázka byla definována následovně: „**Jak chápou, prožívají a řeší dospívající a jejich rodiče volbu povolání na konci základní školy?**“.

Hlavními výzkumnými cíly je (1) porozumět, jak volbu povolání vnímají a prožívají dospívající na straně jedné a rodiče na straně druhé, (2) pochopit klíčové problémy, které se mohou při cestě za tímto životním rozhodnutím objevit, (3) stanovit dílčí etapy rozhodovacího procesu a definovat jejich hlavní úkoly a (4) popsat rozhodovací strategie dospívajících a rodičů při volbě povolání. Dílčím výzkumným cílem je (5) nalézt odpověď na otázku, které faktory, kromě rodičů a rodiny, rozhodování o volbě povolání ovlivňují a zjistit příčiny těchto vlivů.

Vzhledem k definovaným výzkumným cílům a formulovaným výzkumným otázkám jsme se rozhodli pro **metodologii založenou na kvalitativním přístupu** s použitím **designu**

mnohapřípadové studie. Výzkum je koncipován jako *longitudinální*, aby mohly být zachyceny proměny jednotlivých zkoumaných faktorů v průběhu času. U vybraných žáků a jejich rodin je v posledním roce před ukončením povinné školní docházky na základní škole sledován proces volby povolání, její prožívání a hodnocení, působení rodičů, vzájemné interakce a vztahy v rodině, vlivy vrstevníků, školy, zaměření žáka, prospěchu, zdravotních dispozic a dalších faktorů.

Ve výzkumu je kombinováno několik metod. Hlavní metodu získávání dat představují **hloubkové rozhovory** se žáky a jejich rodiči, dále s třídním učitelem dítěte a výchovným poradcem nebo školním psychologem. Dalšími výzkumnými metodami jsou *anamnéza žáka a rodiny*, *studium dokumentů* (vysvědčení žáka, přihláška na střední školu, výtvary žáka aj.) a *standardizované psychologické testy* zaměřené na posouzení intelektu a osobnosti žáka, zájmové zaměření, sebepojetí školní úspěšnosti a identifikaci rodinného systému. Administrace testů a vyhodnocení bylo uskutečněno ve spolupráci s Akademickým centrem poradenství a supervize MU. Jelikož chceme vytvořit bohatou, detailní a validní deskripci reality, rozhodli jsme se v průběhu výzkumu design případové studie dále rozšířit o metodou **ohniskových skupin**. Zájmovou skupinou, se kterou budou realizována interview, jsou žáci v posledním ročníku základní školy.

Zkoumaný *vzorek* nereprezentuje určitou populaci, ale zvolený problém. Není tedy konstruován náhodně, ale **teoreticky**. Pro náš výzkum jsme zvolili **typické případy** podle Yinovy typologie (2003, s. 41), tj. reprezentativní případy, které se ničím nevymykají a představují průměr vzhledem ke zkoumanému problému. Hledání byli žáci s průměrným až dobrým prospěchem, kteří stojí před prvotní volbou povolání, žijící v rodinách, u nichž lze předpokládat běžné vztahy, komunikaci a interakce. Výzkumný vzorek je tvořen sedmi případy, přičemž celkový rozsah bude určen *teoretickou saturací* (vzorkování bude ukončeno v okamžiku, kdy nové případy přestanou sytit teorii novými zjištěními). Uvedený způsob vzorkování (zaměření na průměrné žáky bez speciálních vzdělávacích potřeb) byl zvolen záměrně, neboť **výstupy výzkumného šetření budou podrobeny srovnávací analýze s paralelně probíhajícím výzkumem, jež studuje volbu povolání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami** (viz Friedmann a Lazarová, 2007). Účelem vzájemné komparace analyzovaných dat bude postihnout možné rozdíly a specifika volby povolání běžných žáků a žáků se speciálními vzdělávacími potřebami.

Při analýze získaných dat jsme se rozhodli využít **postupů zakotvené teorie** podle Strausse a Corbinové (viz Strauss a Corbinová, 1999). Pro počáteční analýzu nestrukturovaného kvalitativního materiálu (přepisy rozhovorů, digitalizované textové

materiály, dokumenty apod.) jsme použili *techniku otevřeného kódování*. Na tuto analytickou fázi chceme navázat *axiálním* a *selektivním kódováním* (např. Strauss a Corbinová, 1999, s. 42–105; Hendl, 2005, s. 243–260; Šed'ová, 2007, s. 211–236 aj.). Ve všech analytických fázích bude využit software pro kvalitativní analýzu dat ATLAS.ti

3. Případová studie : výstupy analýzy dat otevřeným kódováním¹

3.1 Kdopak je Martin a Denisa?

Martin je patnáctiletý kluk z malého městečka poblíž Brna. Jedná se o vitálního a komunikativního chlapce, kterému nedělá problémy navazovat kontakty s novými lidmi. Mezi jeho zájmy patří sport, závodně hraje házenou a rekreačně fotbal. Dále ho zajímá vše, co se týče armády, vojenství a policie. Pokud Martin není právě na tréninku či na zápase nebo se nevěnuje přípravě do školy, pak pracuje na počítači, přesněji řečeno hraje strategické počítačové hry a píše si s kamarády na chatu. Ve škole patří mezi průměrné žáky. Kromě tělocviku ho baví matematika, fyzika, chemie, dějepis a jak s nadsázkou říká, zejména přestávky. Povahou je Martin spíše flegmatik. Otec popisuje, jak vnímá své dítě: „*Jeho baví fakt televize, hrát hry, jeho baví nic nedělat, když to řeknu úplně blbě (...). Prostě on hraje házenou, jeho to baví, to mu jde, tam se mu líbí. Ale že by si dal třeba trénink navíc, aby šel třeba skákat se švihadlem, tak to taky ne. On je takovej pohodář pohodlnej. Zním třeba kluky, co trénujou, běhají po večerech a makají na sobě. Martin ne, on žije s tím, s čím se narodil, s předpokladama, co má v sobě. Ale on se nesnaží jinak na sobě pracovat. Na zápase on se třeba někdy hecne, je třeba nejlepší, ale nesnaží se na sobě pracovat*“.

Denisa je stejně stará jako Martin. Se svými rodiči bydlí na okraji Brna. Denisa je uzavřenější, ale k lidem přívětivá, zaměřená na estetické prožívání a fantazijní život. Mezi její zájmy patří čtení, psaní povídek a básniček, keramika, jízda na koni, sport a řada dalších aktivit. Ve volném čase například navštěvuje kurz keramiky a hodiny aerobiku. O víkendech pravidelně vyjíždí na koni, protože miluje přírodu a zvířata. Třídní učitelka Denisu charakterizuje jako všestranně nadanou a cílevědomou. Denise jdou ve škole hlavně humanitní předměty. Mezi oblíbené řadí český jazyk, angličtinu, výtvarnou výchovu, ale i přírodopis. Největší problémy má s matematikou, fyzikou a chemií. Hlavním důvodem podle maminky je, že Denisu tyto předměty nebaví. Sama o dceři říká, že „*je snaživá a svědomitá*“.

¹ V předkládaném příspěvku se omezujeme pouze na případy **Martína** a **Denisy**, které představují dva rozdílné přístupy dospívajících a rodičů k volbě povolání. Jména dětí a škol byla pro uchování anonymity pozměněna.

Když jí to na střední škole nepůjde, tak se bude snažit, aby prolízala. Půjde si za svým i s horší známkou, ale aby to udělala“.

3.2 Přístup dospívajících k profesní budoucnosti

Po prvním rozhovoru, který jsme s Martinem uskutečnili ve druhém pololetí osmé třídy, by se na první pohled mohlo zdát, že se zabývá pouze svými „dětskými starostmi“ a úvahám, co by chtěl dělat po základní škole, se příliš nevěnuje. Martin se snaží navenek tvářit, že otázky vlastní budoucnosti prozatím neřeší. *„Já prostě nevím. Radši o tom moc nepřemýšlím. Budu si to muset vyřešit, ale zatím se mi o tom nechce přemýšlet, akorát bych z toho měl noční můry, to se mi zatím nechce“.* Na základě tohoto postoje se rodiče domnívají, že syna volba povolání *„(...) netlačí a nezajímá. Já si myslím, že jemu to je teď ještě jedno. (...) On je taková zajímavá povaha, že když necítí za sebou žádnou tlak, tak je prostě totálně vysmátej, nemá problém“.* V průběhu rozhovorů s Martinem vychází najevo, že jeho přístup k budoucnosti není takový, jak ho sám prezentuje. Přestože se některé jeho úvahy mohou zdát naivní, většinou již dostávají konkrétní podobu. *„Já bych buď chtěl být házenkář z povolání a nebo něco spíš kolem počítačů, jako správce sítě (...), obsluhovat servery a tak. Takže spíš se softwarem pracovat“.* Martin má již v této době první představy o tom, jaké školy by chtěl jít studovat. Jak prozrazuje, je to škola se zaměřením na počítače, pak sportovní gymnázium nebo policejní akademie. *„Na jednu z těchto tří škol bych chtěl hodně“.* Přesto jejich výčet nebere jako definitivní. *„Pořád ještě jsem otevřený, kdybych dostal lepší nápad“.* Jedno však ví určitě, školu by si chtěl zvolit sám, nezávisle na rodičích. Sám to komentuje následovně: *„Jako můžou mi sice říkat cokoli (rodiče) a já je budu poslouchat, ale stejně si nakonec udělám, co chcu“.*

Také Denisa v této době začíná uvažovat o své profesní budoucnosti. Na otázku, zdali již přemýšlela nad tím, jaké povolání by chtěla v budoucnu vykonávat, říká: *„No tak přemýšlela, vlastně jak ráda píšu (...), takže bych chtěla být tou spisovatelkou, ale je to takový, jakože těch lidí je strašně moc nadaných a nevím, jestli na to úplně mám, takže takhle“.* Toto prvotní přání se dále promítá do úvah o volbě školy, kdy na dráhu spisovatelky by ji nejlépe připravilo gymnázium a po jeho absolvování vysoká škola se zaměřením na žurnalistiku. Jako důležitější, proč by chtěla Denisa po základní škole pokračovat studiem gymnázia, se jeví jiný důvod. Gymnázium jí totiž umožní získat čas na přemýšlení a o několik let oddálit volbu konkrétního profesního zaměření. Jak sama říká, *„člověk ještě nemusí mít*

úplně ujasněný, co vlastně chce a že se může teprve rozhodnout až na tom gymplu“. Denisa přiznává, že si není se svojí budoucností zcela jistá, a proto všechny úvahy hodnotí jako předběžné. Z mnohých výpovědí je patrná vnitřní nejistota, které se chce vyhnout tím, že o vlastní budoucnosti nebude přemýšlet: *„Je to spíš jakože takový, že úplně přesně nevím (co bych chtěla dělat) a ani to tak moc neřeším, protože co přijde, to přijde. Vyloženě, že bych nad tím přemýšlela dopředu, tak to ne“.* Taktéž Denisa nechce, aby ji do rozhodování někdo zasahoval a střední školu si chce po zralé úvaze zvolit sama.

Oba dospívající vstupují do rozhodovacího procesu volby povolání s prvotními představami o vlastní budoucnosti. Martin by chtěl pracovat jako správce sítě, Denisa jako spisovatelka. Přestože již děti zvažují konkrétní profesi, kterou by chtěly jednou vykonávat, jejich uvažování má spíše obecný charakter. V první fázi u nich dochází spíše k ujasňování zájmového zaměření a *zvažování typu střední školy, na kterém by chtěly po základní škole dále pokračovat.* U Martina i Denisy se projevuje vnitřní nejistota, váhání a tendence problém spojený s volbou školy vytěsnit. Jedno však vědí jistě. O své budoucnosti chtějí rozhodovat sami, nezávisle na sociálním okolí.

3.3 Rodiče: ovlivňování vs. povzbuzování?

S blížícím se koncem osmé třídy, tedy necelý rok před podáváním přihlášek na střední školu, začínají u Martina a Denisy sehrávat při volbě povolání důležitou úlohu rodiče. Se svými potomky začínají intenzivněji komunikovat na téma „zájmy“, „školní výsledky“, „volba školy“, „pracovní budoucnost“ aj. S Martinem se rodiče baví například o tom, co by ho bavilo a co by chtěl jednou dělat. Denisa říká, že když hovoří s rodiči o školních výsledcích, tak většinou dojde i na volbu povolání. Pro pochopení, jakou úlohu rodiče při volbě povolání hrají, je důležité porovnat postoje, které sami uvádějí, se skutečným jednáním a přístupem k dítěti.

Martinovi rodiče svoji roli při volbě povolání vidí v tom, že budou s dítětem komunikovat, poskytovat mu potřebné informace a předávat zkušenosti, vést ho k dobrým vzdělávacím výsledkům a dohlížet nad učením. Domnívají se, že by si dítě mělo o volbě povolání rozhodovat samo a nikdo by je neměl nutit. Maminka říká: *„Rodiče by měli o tom (s dítětem) mluvit. Ale rozhodně nenutit. Ne nutit, že má jít tam, nebo tam. To v žádném případě“.* Své postoje sděluje i synovi. *„Mamka říkala, že ať kdokoliv říká cokoliv, tak se stejně musím rozhodnout sám. Že to je můj život, a že když si ho zpackám, tak to bude můj zpackaný život, a ne toho druhýho“.* K tomu, aby byl syn dostatečně připraven na zodpovědné rozhodování o volbě povolání, mu však příliš nepomáhají. Spíše se snaží do rozhodování

průběžně zasahovat a dítě ovlivňovat. Přístup rodičů dokumentuje řada výroků: „Zrovna dneska jsme měli zásadní pohovor na téma...“, „Ted'ka je ve hře psychické působení na synka...“, „Já jsem mu dneska říkal, ať si uvědomí...“, „My jsme spíš uvažovali...“, „My jsme spíš hledali...“, „No takhle, my jsme (...) vybírali, kam by tak jako směřoval a nám z toho vyšlo...“. Vliv rodičů lze vysledovat také ve výpovědích dítěte: „S tím přišla mamka...“, „No tak mamka mi vymluvila...“, „Takže podle toho co říkali (rodiče), se přikláním...“. Martinovi rodiče ve skutečnosti nejednají podle toho, co navenek prezentují. Svůj přístup ospravedlňují tvrzením, že dítě nejeví o volbu povolání zájem a pro rozhodování zatím nemá dostatečné předpoklady. Ověření svých domněnek však nehledají v poznávání syna. Otec je ovlivněn osobní zkušeností. Když byl v Martinově věku, také vůbec nevěděl, co bude dělat. Maminka vychází ze svého subjektivního přesvědčení. Sama říká: „Jeho to netlačí a nezajímá. Já si myslím, že jemu to je teď ještě jedno“. Tyto závěry činí na základě toho, že syn s rodiči na téma volba povolání aktivně nekomunikuje. „Když začneme my, tak komunikuje, ale sám to ne!“ Kdyby se u rodičů projevila snaha dítě skutečně poznat, zjistili by, že důvodem, proč s rodiči nehovoří, není lhostejnost k volbě povolání. Jeho postoj pramení z rozhodnutí, zvolit si školu podle svých kritérií nezávisle na rodičích.

Rodiče Denisy mají na volbu povolání názory srovnatelné s rodiči Martina. Maminka říká: „Rodiče jí můžou doporučit, na tohle nechod', to je třeba špatně placená (práce) nebo to se ti nebude líbit a tak, no“, ale „spíš to necháváme na ní, a když se na něco ptá, tak říkáme. Já jsem si taky vybírala sama, já jsem řekla, že chci zdravotku a nic jiného nechci a bylo to“. Denisa má na rozdíl od Martina plnou důvěru svých rodičů a rozhodnutí nechávají zcela na jejím uvážení. „My ji vždycky tak akorát navodíme, jestli jo nebo ne, aby to bylo dobrý. (...) I já mám zkušenosti i manžel má zkušenosti ze zaměstnání, nebo tak nějak máme přehled, jak ty zaměstnání vypadají. Tak jí trošku jako tohle můžem navodit“. Rodiče se snaží dceři pomáhat několika způsoby. Protože má Denisa největší obavy z přijímacích zkoušek, usilují, aby o nich získala maximum informací a byla na ně co nejlépe připravená. Denisa to sama potvrzuje. „No rodiče se mi to snaží pořád nějak usnadnit, mám přípravný kurz z matematiky, chodím na doučko z češtiny rovnou s tou profesorkou ze Slovaňáku a připravuje mě na ty testy, který tam jako jsou každoročně, protože si je dělá Slovaňák sám“. Rodiče se snaží dceru podporovat také psychicky. „Furt mi říkáj: »Ale to víš, že se tam dostaneš!« (...) No rodiče mě pořád přesvědčují, že se nemám podceňovat a jít na gympl. Myslím, že už je to moc nebaví, protože si pořád stěžuju (smích)“.

Rodiče obou dětí se ztotožňují se všeobecně přijímaným názorem na roli rodičů při volbě povolání. Podstatou je, že mohou při tomto rozhodování dětem pomáhat a radit, ale je

to nakonec dospívající, kdo by se měl samostatně rozhodnout. Rozdíl mezi oběma rodiči nalézáme v tom, jak k volbě povolání skutečně přistupují. Martinovi rodiče nejednají v souladu s tím, co sami říkají. Snaží se na dítě působit, naléhat, ovlivňovat, tlačit. Denisini rodiče radí, doporučují, pomáhají, podporují. Přístup a počínání obou rodičů významně ovlivňuje průběh rozhodovacího procesu a jeho konečnou podobu, jak následně ukážeme.

3.4 Upřesňování seznamu škol: co všechno může mít vliv?

S blížícím se termínem podávání přihlášek dochází u Martina i Denisy k intenzivnějším úvahám o pracovní budoucnosti, zvažování pro a proti a upřesňování „seznamu“ středních škol, ze kterého by si chtěli nakonec jednu zvolit. Tato fáze probíhá během celého prvního pololetí deváté třídy až do podávání přihlášek a je ovlivňována různými faktory. Podle čeho si Martin a Denisa vybírají školy a co na ně nejvíce působí?

Na otázku, podle čeho si Martin školy vybral, říká: *„Já jsem prostě chtěl jít dělat s počítačema a nevěděl jsem kam, tak mně mamka navrhla Želešice, tak tehdy jsem o tom vlastně začal přemýšlet. Sportovní, to kvůli tomu, já rád hraju házenou a kamarád ted'ka hraje házenou za muže a vlastně chodí na sportovní do Brna. A pak ta policejní, to ani nevím, to mně prostě jednou blesklo v hlavě a od té doby to tam zůstalo“.*

Martin si seznam typů škol vytvořil již v osmé třídě, a to převážně podle svých zájmů. V období, které jsme nazvali **upřesňování seznamu škol**, se začíná u Martina projevovat konkretizace představ, ale také **působení rodičů**. Škola v Želešicích se ukazuje být spíše volbou maminky než dítěte, i když ji Martin chápe jako kompromisní, protože splňuje jeho přání studovat školu zaměřenou na počítače. *„Na počítače chcu jít já, mamka chce, abych šel na nějakou ekonomiku, tak Želešice to je informatika v ekonomice, takže to by byl ideál“.* Maminka zasahuje i v případě policejní školy. Přichází hned s několika argumenty proti: *„Policejní škola je pouze soukromá, je někde mimo Brno, takže to by musel být na internátu. Což nevím, jestli v jeho případě by to bylo zrovna nejideálnější řešení. (...) Kromě toho, že se platí školné, tak se mi vůbec nelíbí ta náplň, jako aby maturoval z juda a z karate, to mi přijde pro život takový trošku jako zbytečný“.* Martin nakonec podléhá nátlaku, argumentům a subjektivním informacím od rodičů. *„Mamka mi to vymluvila, že bych si měl udělat nějakou jinou střední, abych nebyl pochůzkář, že budu prostě stát na křižovatce a udávat směr“.*

Martinův seznam škol dále ovlivňují **spolužáci a kamarádi**. Kromě sportovního gymnázia, ke kterému ho přivedl kamarád, sám přichází s myšlenkou, že půjde studovat na počítačově zaměřenou školu na Sokolské. Martin se svými důvody, proč dává přednost této škole, netají. *„No chtěl bych tam jít, protože tam jde právěže hodně děcek jako ze školy od*

nás. A tam jdou právěže jako moji dva nebo tři nejlepší kámoši. Jako dá se říct jediní. Takže to je pak takový hodně těžký“. Ve škole se hovoří o „spiknutí“ žáků. Otec říká: „Když jsem byl na třídní schůzce, tak polovina (žáků) chce jít na Sokolskou. Ale to je spíš takový kolektivní sen, kolektivní plán, aby byli pohromadě, že v tom není nic cíleného kolem vzdělání, ale kvůli partii, že všichni chtějí jít na Sokolskou. (...) Děcka říkají, že tam chtějí jít, protože tam jde ten, ten a ten“. Také v případě této školy intervenují rodiče a školu Martinovi vymlouvají (důvody budou vysvětleny později).

Zpřesňování obecných úvah o škole se projevuje také u Denisy, která by chtěla jít studovat gymnázium. Z nabídky brněnských gymnázií si vybírá dvě, Slovanské náměstí a Lerchovu. Na první z nich studuje **bratr**, který ji školu doporučil, a se druhou se seznámila na veletrhu **škol**. Co Denisino rozhodování významně ovlivňuje, jsou **přijímací zkoušky**, které pro ni představují největší problém. Má z nich velký strach. Se svými obavami se svěřuje rodičům, kamarádům i učitelům. Maminka říká, že pořád doma chodí a říká: „*Jéžiši, mě tam nevezmou*“. Proč se Denisa přijímacích zkoušek tolik bojí? „*Že zazmatkuju, zblbnu matiku, nebudu nic umět (...)* *To se prostě jen tak nervům nedá poručit, aby si zrovna teď daly pokoj*“. Podobné problémy Denisa při zkoušení a písemkách ve škole nemá, jenže jak sama zdůrazňuje „*u přijímaček už jde o hodně*“. Uvědomuje si, že přijímací zkoušky rozhodnou o její další budoucnosti. Proto se snaží nalézt určitou jistotu a zvažuje jako možnou alternativu školu, kde by přijímací zkoušky vykonávat nemusela. Touto školou je pedagogické lyceum, kde pro přijetí stačí dosažení stanoveného průměru známek. Denisa se snaží racionálně zdůvodnit zařazení lycea do svého seznamu škol, i když cítí, že by chtěla spíše studovat gymnázium. Se svými argumenty se svěřuje mamince: „*To pedagogické lyceum říkala, že by bylo nejlepší (...)* *to by bylo takový poklidnější. (Učitelé) mají prázdniny, mají dost volna. To by taky nebylo nejhorší*“. Aby zjistila, zdali má předpoklady pro studium gymnázia a jakou má šanci uspět u přijímacích zkoušek, začíná navštěvovat matematický kurz a soukromé doučování z českého jazyka. „*No tak já jsem se k tomu stavěla tak, že když v tom matematickým kurzu nebudu zvládat nebo na tom doučku, takže půjdu radši na pedagogické lyceum a tam mě vezmou do průměru*“. Během přípravy získává jistotu, že na přijímací zkoušky se svými znalostmi stačí, a tak pedagogické lyceum ze svého seznamu „škrtná“. Od tohoto okamžiku Denisa řeší jedinou otázku: „*Které z gymnázií si vybrat?*“. Rozhodla se, že si zvolí to, na kterém má větší šanci uspět u přijímacích zkoušek. Toto potvrzuje maminka: „*No ona se rozhoduje, tak nějak podle toho, aby udělala úspěšně zkoušky*“. Denisa k tomu dodává: „*Zkusím si udělat cvičný testy z knížek, co jsem si koupila, spočítám si, na jakém gymplu bych měla víc bodů a to, co vyjde líp, bude asi konečný řešení*“.

Ovlivňují přijímací zkoušky na střední školu také rozhodování Martina? Martin si zvolil střední odborné školy, na kterých přijímací zkoušky vykonávat nemusí. K přijetí potřebuje dosáhnout stanoveného průměru známek na vysvědčení. Otec tento systém popisuje a komentuje následovně: „*Prostě udělají pořadí podle známek, co dostanou od školy a konečná. Vyberou si podle známek, ale víc je nezajímá. Je to jednodušší pro ně, maj s tím míň práce, ale tím pádem řekl bych, inteligentní lajdáci nemaj šanci, protože nemaj průměr. (...) Člověk nemusí mít nervy kvůli přijímačkám, ale zas dopředu ví, že nemá nárok na nějakou školu*“. Martinovo rozhodování tedy ovlivňují spíše **podmínky přijímacího řízení** než přijímací zkoušky jako v případě Denisy. Při rozhodování je limitován školami, ze kterých si může vzhledem ke svému školnímu prospěchu vybírat. Na Martina působí tyto podmínky nepřímo, skrze rodiče, kteří mu rozmlouvají volbu školy na Sokolské. Martinův otec zjišťoval požadavky na přijetí přímo u ředitele a říká: „*Tam ten chlap mi řekl na rovinu, pane my bereme žáky, kteří mají průměr 1,3 a lepší. To znamená není šance, ani to nezkoušíme, to nemá smysl, tam nejsou ani přijímačky, abychom to třeba vyzkoušeli*“.

Hlavní faktory, které přímo ovlivnily rozhodování a seznam škol, se u obou dětí liší. U Martina jsou to rodiče a kamarádi. Nepřímý vliv u něj sehrály podmínky přijímacího řízení. U Denisy rodiče nemají, vzhledem ke svému přístupu k volbě povolání, tak významnou roli jako u Martina. Hlavním faktorem, který prochází celým rozhodovacím procesem v případě Denisy, je strach z přijímacích zkoušek. Nepřímým faktorem, který podpořil její konečnou volbu školy, byly rady bratra a subjektivní dojem ze školy, jenž sama získala na dnech otevřených dveří. „*Lerchova je hezčí, modernější, ale zároveň působí chladně. Na Slovaňáku jsem se cítila líp. (...) Důležitější je pro mě spíš škola útulná. Budu tam chodit čtyři roky, tak bych tam měla chodit ráda, ne?*“

4. Shrnutí analýzy dat

Jak dospívající a jejich rodiče chápou volbu povolání? Martin i Denisa volbu povolání vnímají jako vlastní úkol, a proto by se o pracovní budoucnosti chtěli rozhodovat sami, nezávisle na rodičích a učitelích. Oba souhlasně říkají, že rodiče by měli v tomto případě zasahovat minimálně a jejich úlohou při volbě povolání je dětem pomáhat, pokud takovou pomoc budou potřebovat. S tímto názorem souhlasí i rodiče. Zjistili jsme, že rodičovské postoje nemusejí být shodné s reálným jednáním. Tuto skutečnost budeme ve výzkumu dále podrobněji analyzovat.

Jak dospívající a jejich rodiče volbu povolání řeší? Výsledky výzkumu ukazují, že volba povolání na konci základního vzdělávání nepředstavuje jednorázové rozhodnutí

v podobě podání přihlášky na střední školu, ale je dlouhodobým procesem, jehož počátek můžeme vysledovat mnohem dříve. Úvahy o tom, co by chtěli dospívající po základní škole dělat, se objevují již v průběhu osmé třídy. Prvotní představy Martina a Denisy mají především podobu přání, vycházejících z celkové zaměřenosti osobnosti, a úvahy o pracovní budoucnosti jsou spíše zvažováním typu školního vzdělávání, ve kterém by chtěli po základní škole pokračovat. Tyto úvahy jsou v deváté třídě konkretizovány, dochází k postupnému ujasňování představ a cílů, zvažování předpokladů pro studium a vyhledávání informací důležitých pro konečné rozhodnutí. Zvyšuje se také intenzita komunikace rodičů a dětí o volbě povolání (první rozhovory na toto téma začínají být vedeny již na počátku osmé třídy). Během celého rozhodovacího procesu si děti vytvářejí a postupně zpřesňují „seznam středních škol“, ze kterého by si chtěly nakonec jednu zvolit.

Tento seznam, ale i samotný průběh a podoba rozhodovacího procesu jsou velkou měrou ovlivněny přístupem rodičů k dětem. U Martina a Denisy jsme měli možnost seznámit se se dvěma rodičovskými přístupy k volbě povolání. Strategií Martinových rodičů je působit, ovlivňovat, naléhat a tlačit s cílem přesvědčit dítě pro vlastní cíle. V případě Martina otec a matka ovlivnili synovo uvažování do té míry, že nakonec podlehl jejich přání studovat na škole v Želešicích. Denisini rodiče sehrávají při volbě povolání roli poradců. Jejich strategií je radit, doporučovat, podporovat a pomáhat s cílem nasměrovat a podpořit samostatnou volbu povolání dítěte. Svojí psychickou podporou pomohli Denise nalézt odvahu ke studiu gymnázia. Naším dalším cílem je pokusit se vytvořit typologii rodičovských přístupů k volbě povolání.

Jak dospívající a jejich rodiče volbu povolání prožívají? Zjistili jsme, že je volba povolání procesem, který rodina intenzivně prožívá. V rozhovorech jsme u dětí i rodičů odhalili pochybnosti, nejistotu a váhání, které přímo úměrně vzrůstají s blížícím se termínem podávání přihlášek na střední školu a datem přijímacích zkoušek. Příčinu tohoto stavu spatřujeme v tom, že si rodiče i jejich děti uvědomují, že rozhodování o volbě povolání může významně ovlivnit další životní dráhu člověka. Děti si kladou otázky, zdali si školu vybrali dobře, jestli je na školu přijmou, jestli budou na studium stačit, jestli je bude škola bavit, zdali si naleznou nové kamarády aj. Jak se dospívající cítí v době, kdy se musejí rozhodovat o volbě povolání, lze pochopit z toho, jak prožívání svých vrstevníků vnímá Denisa: „*No prostě všichni jsme celkově v období nejistoty. Bohužel!*“. Tyto pocity s dětmi sdílejí i rodiče. Denisina maminka říká: „*Já jsem takovej pesimista, že vždycky nevěřím do poslední chvíle. Mně se zdá, že tenhle rok bude hrůza. Já jsem nikdy neměla ráda tyhlecky zkoušky. A tohleto napětí. To je strašný*“.

5. Závěr

Výpovědi rodičů a dětí ukazují, že pro ně volba povolání odevzdáním přihlášky na střední školu nekončí, nýbrž do ní dále zahrnují období přijímacích zkoušek a čekání na rozhodnutí školy o přijetí. Tuto fázi v naší případové studii dále sledujeme, abychom byli schopni pochopit a obsáhnout rozhodovací proces v jeho komplexnosti. Snažíme se taktéž zjistit, zdali a jak jsou dospívající a jejich rodiče připraveni na variantu, že nebudou na vybranou střední školu přijati. Zvolený výzkumný design jsme se dále rozhodli rozšířit o metodu ohniskových skupin. Od této metody očekáváme, že nám umožní odstranit komunikační bariéry, se kterými jsme se potýkali u dospívajících při vedení individuálních interview, a získat tak lepší vhled do toho, jak volbu povolání skutečně prožívají.

Přepokládáme, že závěrečná výzkumná zpráva bude vypracována v prvním čtvrtletí příštího roku. Jak již bylo výše zmíněno, výstupy chceme následně podrobit srovnávací analýze s obdobným šetřením u žáků se specifickými vzdělávacími potřebami, která umožní postihnout specifika a případné rozdíly volby povolání u těchto jedinců.

Použitá literatura:

BERNÝ, L., CIPROVÁ, J., MERTIN, V. *Poradce k volbě povolání : pro výchovné poradce a učitele ZŠ*. Praha : Josef Raabe, 2002-. ISSN 1801-8440.

FRIEDMANN, Z., LAZAROVÁ, B. Profesní orientace žáků se speciálními vzdělávacími potřebami pro obory technického charakteru a řemesla. In BARTOŇOVÁ, M., VÍTKOVÁ, M. (eds.). *Přístupy ke vzdělávání žáků se specifickými poruchami učení na základní škole : Sborník z konference s mezinárodní účastí* [CD-ROM]. Brno : Paido, 2007. s. 1–9. ISBN 978-80-7315-150-8.

HENDL, J. *Kvalitativní výzkum : základní metody a aplikace*. Praha : Portál, 2005. ISBN 80-7367-040-2.

HLAŘO, P. Profesní orientace dospívajících : role rodiny a školy. In MAŇÁK, J., JANÍK, T. (ed). *Absolvent základní školy : Sborník z pracovního semináře konaného dne 20.–21. června 2007 na Pedagogické fakultě MU*. Brno : Masarykova univerzita, 2007a. s. 113–120. Dostupný z WWW: <<http://vzdelavani.unas.cz/absolvent.pdf>>. ISBN 978-80-210-4402-9.

HLAŘO, P. *Projekt doktorské disertační práce (PdF MU)*. Brno : Pedagogická fakulta MU, 2008. Dostupný z WWW: <<http://vzdelavani.unas.cz/projektDP.pdf>>.

HLAŘO, P. Volba povolání žáků základních škol v kontextu rodiny : teoretická východiska a projekt disertační práce. In BARTOŇOVÁ, M., VÍTKOVÁ, M. (eds.). *Přístupy ke vzdělávání*

žáků se specifickými poruchami učení na základní škole : Sborník z konference s mezinárodní účastí [CD-ROM]. Brno : Paido, 2007b. s. 1–11. ISBN 978-80-7315-150-8.

HOŘÁNKOVÁ, V., et al. *Metodická příručka poradce pro volbu povolání.* Praha : Sociologické nakladatelství, 1995. ISBN 80-85850-21-4.

KLÍMOVÁ, M., et al. *Teorie a praxe výchovného poradenství.* Praha : SPN, 1987.

KOŠČO, J. *Psychologické poradenstvo v školskom a profesionálnom vývine : Teoretické a spoločenské predpoklady.* Bratislava : SPN, 1971.

PAVELKOVÁ, I. *Perspektivní orientace jako činitel rozvoje osobnosti.* Praha : Academia, 1990. ISBN 80-200-0055-0.

PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. *Pedagogický slovník.* Praha : Portál 2003. ISBN 80-7178-772-8.

STRÁDAL, J., NOUZOVÁ, Z. *Příprava žáků pro profesní orientaci : metodická příručka pro učitele základních škol.* Praha : Sociologické nakladatelství, 1995. ISBN 80-85850-20-6.

STRAUSS, A., CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu : postupy a techniky metody zakotvené teorie.* Boskovice : Albert, 1999. ISBN 80-85834-60-X.

ŠEĐOVÁ, K. Analýza kvalitativních dat. In ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K., et al. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách.* Praha : Portál, 2007. s. 207–247. ISBN 978-80-7367-313-0.

TAXOVÁ, J. *Pedagogicko-psychologické zvláštnosti dospívání.* Praha : SPN, 1987.